

Skrb za ranjence v okoliščinah partizanskega vojskovanja

UDK 616-001.4-08:362.191

CARE FOR THE INJURED DURING THE PARTISAN LIBERATION WAR.

The author presents the partisan medical service which was delivered both on the battle field as well as in the hidden partisan hospitals. This service ranks among the most accomplished activities organized during the national liberation war. Activity of the nurses in the Liberation Front and national liberation war is presented as well as the contribution of the author who cared for the partisans in the hospitals of Rog and Pohorje.

POVZETEK. *Avtorica opisuje organizacijo partizanske sanitete pri nas, ki je šla v dve smeri: v bojnih enotah in v skritih partizanskih bolnišnicah ter sodi v najpopolnejšo dejavnost med narodno-osvobodilnim bojem. Opisuje delovanje med. sester v OF in NOB ter avtoričino delovanje v partizanskih bolnišnicah na Rogu in Pohorju.*

Mednarodna zaščita ranjencev, bolnikov in medicinskega osebja v vojni je urejena z ženevskimi konvencijami. Že v prvi ženevski konvenciji so bila oblikovana pravila, po katerih so odnosi do vseh ranjencev osnovani na humanih načelih.

Partizanska bolničarka Saša — višja med. sestra Marija Kambič

V konvencijah iz let 1906 in 1929 so ta načela izpopolnili in podrobneje razčlenili. Po konvenciji iz leta 1929 morajo ranjenci in bolniki vselej uživati spoštovanje, zaščito in človeško ravnanje. Prav tako je po tej konvenciji zaščiteno tudi

sanitetno osebje vseh vojskujočih se armad. Jugoslavija je priznala to konvencijo 20. maja 1931. Potrdile po so jo tudi države, ki so leta 1941 napadle in razkosale Jugoslavijo. Poudariti moramo, da je sovražnik v II. svetovni vojni to konvencijo zavestno kršil. Okupatorjevi vojaki so zverinsko in dosledno pobijali vse ranjence in sanitetno osebje jugoslovanske partizanske vojske, če se jim je le posrečilo priti do njih. S takimi svojimi postopki so ne le terorizirali in strašili narod in ga odvracali od osvobodilnega boja, ampak tudi zavestno kršili vsa človeška in mednarodna pravila. Iz zgodovine vojn je znano, da borbenost in moralo borcev krepi zavest, da bodo imeli, če bodo ranjeni ali oboleli, dobro zdravniško oskrbo.

ORGANIZACIJA PARTIZANSKE SANITETE PRI NAS

V prvi dobi narodnoosvobodilnega boja, v dobi prvih partizanskih čet in bataljonov leta 1941 pa do nastanka prvega osvobojenega ozemlja leta 1942 so partizanske enote svoje ranjene borce največkrat skrivoma prepeljavale s terenskimi aktivisti v civilne bolnišnice ali pa so jih puščale na terenu pri zanesljivih ljudeh in jim tod nudili zdravstveno pomoč pristaši OF (zdravniki, sestre, babice in tudi laiki). Do pomladi leta 1942 je tak način oskrbe še zadostoval, ker tudi še ni bilo večjih bojev in zato manj ranjencev. Med letom 1942 pa so nastajale že večje partizanske formacije, ki so prihajale od manjših diverzantskih akcij k večjim napadom na utrjene sovražnikove postojanke. Tako se je večalo tudi število ranjencev.

Razvoj partizanske sanitete je šel v dve smeri: organiziranje sanitete v partizanskih bojnih enotah in ustanavljanje značilnih in v vojni saniteti do tedaj še neznanih skritih stalnih partizanskih bolnišnic. Slednje so bile namenjene predvsem huje ranjenim in negibljivim ranjencem. Tako je bilo poskrbljeno, da so bojne enote ohranjale svojo manevrsko sposobnost.

Konec leta 1942 do poletja 1943 so partizanske vojne formacije že preraščale v brigade in nato v divizije.

Saniteta v vojnih enotah je bila organizirana takole:

- vsaka četa je imela svojega bolničarja ali bolničarko z opremo za prvo pomoč,
- v bataljonih je bil bataljonski bolničar ali bolničarka, ki je nadziral sanitetno službo v četah,
- v brigadi je bil sanitetni referent-zdravnik, ki je dajal zdravstveno pomoč ranjencem in bolnikom ter nadziral higiensko stanje v brigadi,
- v divizijah je bil pri štabih sanitetni odsek, ki ga je vodil šef sanitetnega odseka — izkušen zdravnik. V sestav sanitetnega odseka divizije so spadale še: zobozdravstvena ekipa, apotekar, divizijski bolničar, administrator in kurir. V sestav sanitetnega odseka divizije je spadala tudi kirurška ekipa s kirurgom, asistentom, instrumentarko in bolničarjem.

Ves sanitetni kader divizije je sestavljal divizijsko sanitetno četo, v katero je bilo vključenih tudi 30 do 35 borcev kot zaščita, hkrati pa so bili po potrebi tudi nosači ranjencev.

Obstajala je tudi pomična divizijska bolnišnica, kjer so se zdravili lažje ranjeni in bolni, kar je močno razbremenilo stalne — skrite stranske bolnišnice. Divizijska bolnišnica se je premikala skupno z divizijo. Včasih se je divizijska bolnišnica premikala tudi samostojno in se začasno ustavila v kakem varnejšem kraju.

Pri premičnih divizijskih bolnišnicah so bili tudi stalni tečaji prve pomoči in higijene za četne bolničarje in bolničarke.

Partizanske bolnišnice so se razvijale v skladu z obstoječimi vojnimi razmerami na področju, kjer so nastajale. Skrite bolnišnice v pravem pomenu partizanske konspiracije so začele nastajati v sredini leta 1942. Osnovna naloga vseh bolnišnic je bila razbremenitev bojne enote NOV, skrb za hudo ranjene in bolne in da jih skrijejo pred nečloveškim okupatorjem.

V sklop bolnišnic je spadal tudi sanitetni ekonomat, ki je skrbel za redno preskrbo postojank-bolnišnic s hrano in drugimi predmeti za vsakdanjo potrebo. Sanitetni ekonomat v Starih Žagah je oskrboval npr. bolnišnice na Rogu. Zaradi potreb v bolnišnicah pa je razvil še raznovrstno dejavnost, kot so razne delavnice (šivalnica, pralnica, mlin, pekarna, mesarija, čevljarska delavnica) in razna skladišča.

Za celotno organizacijo in delovanje sanitetne službe v slovenski partizanski vojski je skrbel sanitetni oddelek glavnega štaba NOV in POS. Sanitetni oddelek glavnega štaba je vodil načelnik-zdravnik z referenti posameznih sekcij in glavnim kirurgom. Tako je imel referente za operativno vojsko, za sanitetno službo vojnega zaledja, za pomične bolnišnice, za preventivo in higieno, za apotekarsko službo in veterinarsko službo.

V skladu s potrebami pa so se razvijale tudi še druge sekcije, kot npr. sekcija za evakuacijo ranjencev in invalidov iz prenapolnjenih partizanskih bolnišnic v Južno Italijo in Dalmacijo in sekcijo za povezavo s civilno saniteto. Začele so se razvijati tudi ortopedske delavnice.

Proti koncu leta 1944 so se začele specializirati obstoječe bolnišnice na Rogu. Tako se je osnovala prva partizanska porodnišnica. V njej se je od njene ustanovitve pa do osvoboditve rodilo 53 otrok. Nadalje se je uredil oddelek za infekcijske bolezni in oddelek za tuberkulozo.

V knjigi »Oris partizanske sanitete na Slovenskem« trdi zgodovinar prof. dr. Metod Mikuž, da sodi partizansko zdravstvo na Slovenskem v vrsto najpopolnejših dejavnosti med narodnoosvobodilnim bojem. Po oceni pokojnega dr. Pavla Lunačka se je v približno 60 partizanskih bolnišnicah v Sloveniji zdravilo 22.000 registriranih ranjencev. Od teh jih je okupator odkril in pobil le 0,3 %, velika večina ranjencev in bolnikov pa jih je ozdravela. Sanitetna služba je preprečila širjenje nalezljivih bolezni (pegavica!) in je neprestano skrbela za strokovno rast zdravstvenega kadra.

Težko je zgolj z besedo prikazati raznolično dejavnost zdravstvenih in drugih delavcev, ki so s svojo iznajdljivostjo in požrtvovalnostjo tako rekoč iz nič ustvarjali kar najboljše pogoje za zdravljenje ranjenih in bolnih borcev. Sprašujemo se le, ali je to bila volja, srčnost, trma ali etika? Vemo le eno in želeli bi, da bi nas tudi danes prevečala tista zagnanost za delo in skrb za sočloveka, ki je vodila zdravstvene delavce pod smrekami, v lesenih barakah in na bojišču tudi v sodobno opremljenih današnjih zdravstvenih ustanovah.

SODELOVANJE MEDICINSKIH SESTER V NOB

Ob kapitulaciji Jugoslavije sem dokončala II. letnik za zaščitne sestre v Ljubljani. Medicinskih sester je bilo pred vojno v Sloveniji še zelo malo (približno 70). Šola v Ljubljani je sprejemala gojenke vsako drugo leto, in to največ do 15. Diplomantke šole so se zaposlovale v takrat še maloštevilnih zdravstvenih domovih ali pri bolniški blagajni, v bolnišnicah pa so bile le redovnice.

V šolskem letu 1941/42 sem diplomirala. S sošolkami smo se že kot gojenke zadnjega letnika vključile v organizirano delo OF prek pokojne med. sestre Dragice Bidovec, ki je delala takrat v Dečjem domu. Najtesneje smo sodelovale s pokojno Slavico-Bojano Filipič, por. Gerbec, Zorko Figarjevo in Olgo Batič, por. Vidmar. Zbirale smo raznovrsten sanitetni material, ki smo ga nosile k sestri Bidovec, od nje pa smo prejemale Poročevalca, knjigo VKPB in drugo literaturo. Tako smo dobile od nje tudi malo ročno stavnico, na kateri smo kar v internatu tiskale propagandne lističe. Te smo trosile na poti iz internata na prakso v bolnišnico. Delale smo zelo konspirativno v trojki, tako da smo samo po tri dekleta vedele ena za drugo in za zvezo s sestro Bidovec. Prek organizacije OF smo na raznih krajih Ljubljane imele tudi več tečajev o prvi pomoči. Povezane smo bile tudi na terenu, kjer je bila naša šola. V hiši, kjer je imela šola svoje prostore, smo hodile na politične sestanke. V povezavi s študenti iz študentskega doma v Kolodvorski ulici pa smo pomagale pri skrivanju orožja in bile kot zaščita pri raznih akcijah. Po končani šoli sem še naprej delala na terenu v organizaciji OF predvsem s pokojno sestro Filipič in sva tudi obe julija leta 1943 odšli v partizane.

V BOLNIŠNICI »PUGLED« NA ROGU

Moja prva pot v partizanih me je vodila v centralno vojno partizansko bolnišnico (CVPB) na Rogu, v postojanko, imenovano »Pugled«. V tej bolnišnici sem delala do nemške ofenzive meseca oktobra 1943. To je bila tudi ena redkih bolnišnic, ki so jo Nemci in belogardisti v oktobrski ofenzivi odkrili, uničili in pobili 21 ranjencev. Bolnišnica je delovala že nekaj mesecev, preden sem prišla tja. Zgrajena je bila v starem gostem gozdu, imela je skupna ležišča — pograde za ranjence. Za dezinfekcijo ran smo uporabljale domače žganje, sterilizacija je bila le mokra (prekuhanje). Z vsem materialom se je zelo varčevalo. Največji problem pa je bila voda. Člani delovne ekipe smo jo morali nositi pol ure daleč v brentah in uporabljali smo jo v glavnem za kuho. Kot poseben privilegij sva skupaj z zdravnico dobivali vsak dan vrč vode za osebno higieno. Splošno čiščenje in umivanje za vse je bilo le takrat, ko je deževalo in nam napolnilo čebre, ki so stali pod žlebovi bolniške barake. Perilo so tovariši nosili v pranje v dolino na sanitetni ekonomat. Tam so imeli možnost, da so se tudi sami temeljito umili v potoku. V postojanko so iz sanitetnega ekonomata prinašali kruh, prehranske artikle, oprano perilo in vse, kar smo potrebovali. V tej postojanki je bil za današnje pojme jedilnik zelo enoličen: za zajtrk nam je kuhar postregel z močnikom, prežganko, črno kavo, kosila so bila sestavljena običajno iz mesnih juh, ričetom, golažem z dodatkom riža, makaronov ali krompirja, večerje so bile največkrat isto kot zajtrki. Prav rada pa se spominjam, s kakšnim užitkom smo pospravili pražene gobe, ki smo jih šli vsi nabirati. Kadar zore maline, smo v enem popoldnevu na-

brali toliko tega sadeža, da smo se vsi pošteno najedli. Sicer pa je bilo z zelenjavo bolj slabo. Nekoliko lažje je bilo na tistih postojankah, ki so bile grajene niže od nas, v bližini zapuščenih vasi. Na polju se je našel marsikakšen koristen sadež, v sadovnjaku pa jabolka ali hruške.

Avgusta meseca je imela bolnišnica »Pugled« že 30 ranjencev. Takrat sem doživela prvo smrt v partizanih, ki je ne bom nikoli pozabila. Po zajtrku smo običajno uredili ležišča, očistili barako in nato je bila »vizita«. Dnevni red opravil je bil dokaj podoben kakor v pravih bolnišnicah. Po viziti je bilo previjanje in določeni potrebni posegi. Tako je bil odrejen za lumbalno punkcijo bolnik-ranjec, pri katerem ni bilo opaziti nobene rane. Zunaj pred bolnišnično barako pod mogočnim drevesom je bila narejena miza in klop. Tja smo prenesli ranjenca. Sedel je na mizi v potrebnem položaju in mi glavo naslanjal na rame. Malo sem se z njim pogovarjala in ga bodrila. Po punkciji smo ga spet prenesli v barako. Vnetje možganske mreže pa je tako napredovalo, da je čez nekaj dni umrl. Čutila sem potrebo, da pokojnega spremljam na njegovi zadnji poti. Malemu sprevodu sta se priključila tudi zdravnica in komisar. Nedaleč od postojanke je bila čudovito lepa, z mahom pokrita dolinica. Ob robu doline, pod mogočnimi starimi drevesi, je bil izkopan grob. Sončni žarki so si utirali pot skozi vejevje in le žvrgolenje ptic in brenčanje žuželk je motilo to avgustovsko tišino. Brez besed smo položili mladega borca v jamo. Komisar se je z dvignjeno pestjo molče poslovil od njega. Nisem mogla zadržati solz, pobegnila sem v grmovje in se razjokala. Še dosti smrti mladih ljudi sem pozneje doživela, a zjokati se nisem mogla več.

V septembru se je število ranjencev povečalo, zato je bila zgrajena še ena polovična baraka — podstrešek. Podstreški so podobni lopam, ki so na eni strani odprti. V baraki in podstrešku so bila ležišča skupna, dvignjena od tal in postлана s smrekovimi vejicami. Te »žimnice« so bile prekrite z lažjimi odejami ali rjuhami. Pravih žimnic je bilo bolj malo. Za nego ranjencev so bila skupna ležišča dokaj neprimerna. Da si prišel do ranjenca, si moral stopiti ali pa poklekniti na ležišče. Na obeh straneh bolniške barake so bili pogradi, v sredini pa je stala miza. Bolniško barako-sobo sem želela olupšati, zato sem pregrnila mizo s kosom rjuhe. V bližini sem staknila rastlino, ki je imela zelo lepe suličaste liste in jo postavila na mizo. Vsaka malenkost je bila dovolj, da smo se razživeli in šalili. Bili smo ena sama velika družina in tako tudi živeli. Slabo in dobro smo doživljali skupno in lepo smo se počutili, kadar je bil Rog brez sovražnika. Ranjencem sta dober zrak, občutek varnosti in dokaj redna prehrana, hitro vračali zdravje in moči. Najtežji spomini za ranjence in za nas vse pa so bili časi, ko je sovražnik »hajkal« po gozdovih in iskal partizanske objekte, posebno bolnišnice. Kdor je enkrat samkrat doživel načrtno ali nenačrtno evakuacijo, ne bo tega nikoli pozabil. Že kadar je evakuacija načrtna — preventivna, ko zaradi večje varnosti spraznijo bolnišnico, da zaščitijo življenje ranjencem, je hudo. Vse je treba prenesti v skrite bunkerje ali kakšne kraške jame, oskrbeti ranjence z najnujnejšo hrano in vzdrževati zvezo. To je velik psihični in fizični napor. Toda bolje je bilo evakuirati dvakrat odveč, kakor enkrat premalo.

Tveganje pri vsaki evakuaciji je veliko. Izrednega pomena je, da ne izgubiš živcev, da čimbolj trezno razsojaš, kakršnakoli panika pa vso stvar samo poslabša.

Dobro se še spominjam trenutkov, ko sem bila že v bolnišnici na Pohorju, ko evakuacija sploh ni bila več mogoča. Sredi dopoldneva so se Nemci približali

naši postojanki na tako razdaljo, da bi nas vsak premik takoj izdal. Osebjc bolnišnice, kar ga je bilo takrat doma, je bilo na preži okoli bolnišnice. Upravnik bolnišnice, pokojni dr. Zmago Slokan, mi je naročil, naj se takoj vrnem v barako k ranjencem in jih kako zaposlim, da bodo čisto mirni. Najbolje je, če jim kaj čitam. Še danes ne vem, kaj sem čitala. Povsod je bila mrtva napeta tišina. Ne vem, kako dolgo smo vztrajali v tej popolni negibnosti, zdelo se mi je, da celo večnost. Nemci so se oddaljili, mi pa oddahnili. Takih napetih trenutkov je preživela vsaka postojanka, kjerkoli je bila. Naših bolnišnic nismo obvarovali pred sovražnikom z oboroženo silo, temveč samo s skrajno izdelano kamuflažo, konspiracijo in vzgojo osebja ter ranjencev.

O konspiraciji in kamuflaži bi lahko napisali knjige. Predvsem v bližini bolnišnic in njene okolice ni smelo biti o ljudeh nobenih sledi. (Celo drva smo sekali daleč proč in jih nosili na postojanko.) Za kamuflažo je skrbel posebej za to zavezan tovariš. Konspiracija pa je veljala prav za vse, ki so se zdravili ali delali v bolnišnici. Celo vojaške enote niso vedele, kje so bolnišnice z ranjenci.

Javke so bile dogovorjena mesta, do koder so ranjence prinesle ali pripeljale borbene enote, od tod naprej pa jih je prevzelo osebje bolnišnice. Zaradi konspiracije smo vsem ranjencem pri prenosu v bolnišnico zavezali oči. Največkrat so prinesli ranjence v bolnišnico ponoči.

V BOLNIŠNICI NA POHORJU

Bile so nekatere bistvene razlike med bolnišnico na Rogu in pohorskimi bolnišnicami. Predvsem je bilo na Pohorju dovolj vode, kar je bilo izrednega pomena. Zaradi same konfiguracije terena so bile pohorske bolnišnice nekoliko bolj nad zemljo, vendar so se zelo dobro vključevale s svojimi strehami v okolje, strehe so bile pokrite še z lubjem dreves in imele so na njih nasajene smrečice. Ob vhodnih in izhodnih vratih bolniške barake je bilo vdeleno pravo okno, kar je dajalo prostoru več svetlobe. Notranjost barake je bila obložena z belim blagom od padal. Med gradnjo pa so padala služila še kot šotori za bivanje. Operacijski in ambulantni prostor je bil ločen od bolniške sobe. Prostor za ranjence je imel na eni strani barake premične postelje z višino normalne postelje, opremljene z žimnicami. Te postelje so omogočale dostop k bolniku z vseh strani. WC ni bil latrina, ampak je bil zgrajen kot pokrita utica z desko in pokrovom. Morda so mi pohorske bolnišnice še bolj ljube zato, ker sem bila priča njihovi graditvi in vem, koliko truda in skrbi so vanje vložili graditelji-partizani. Vsi, brez izjeme, vsak po svojih močeh, smo pomagali pri gradnji. Takrat sem pomagala v improvizirani kuhinji, prala, šivala, negovala bolnike, ki jih sprva res še ni bilo veliko. Luknje v stenah barak sem mašila z mahom in praprotjo. Družili so nas skupno delo, isti cilji, iste nevarnosti. Prijeti za vsako delo, kjerkoli je bilo potrebno, ni bilo nikomur odveč. Ker smo začeli graditi tako rekoč iz nič, nam je v začetku marsičesa primanjkovalo. Člani delovne ekipe so gradili in hodili v dolino po material. Tako sem jih tudi prosila, naj v dolini staknejo kje posteljno posodo in gosko. Oboje so prinesli, saj stara kozica, s katero sem si pomagala, res ni bila primerna. Tako je bilo tudi z drugimi predmeti, ki sem jih potrebovala. Ko je bilo zgrajenih več postojank na različnih krajih Pohorja, smo si nekatere stvari lahko med seboj tudi

posojali. Posebno inštrumentarij je zdravnik prenašal s seboj, ko je hodil od ene postojanke do druge, ker ga vsaka postojanka ni imela vsega. Zato prenašanje sem sešila poseben platneni omot. Tudi sicer smo marsikaj napravili sami. Partizan, ki je bil npr. poklicni mizar, je bil zdravnikov spremljevalec, kurir, po potrebi bolničar in izdelovalec opreme. Prav tako razne opornice, mizice, stole in police. Prizadevala sem si, da bi notranjost bolniške barake uredila čimbolj prijetno in sešila sem zavese za okna, pa kak prtič in sploh skrbela za red, olepšanje in domačnost prostorov. Sčasoma so tudi ranjenci razvili svojo aktivnost. Pisali so krajše sestavke, celo pesmi in jih obesili na steno barake. Tako je nastal stenski časopis (»sten-čas«). Na razpolago je bilo tudi nekaj leposlovnih knjig in šah. Prosti čas, predvsem večerne ure so izpopolnjevala še razna predavanja iz zgodovine, literature in tehnike. Občasno je prišla do nas tudi pošta. Posebno doživetje pa je bilo, kadar so prišli paketiči, ki so nam jih poslale žene s terena.

Higiena je bila vzorna, saj je bilo tu na Pohorju dovolj vode. Vsak na novo sprejeti ranjenec je bil razkužen, preden je prišel v bolniško barako. Bolniki niso bili za nikogar le primeri, ampak je vsak imel svoje ime, čeprav dostikrat ilegalno.

Zdravljenje ran je bilo v glavnem konservativno. S prvimi ranjenci bolnišnic na Pohorju sem se seznanila pod šotori. Tu so bili začasno nameščeni, ko je bila prva bolnišnica še v gradnji. Ko sem jih prvič previjala, sem opazila, da imajo nekateri na ranah veliko malih črvičkov, toda rane same so bile zelo čiste. Zaredili so se, ker ranjenci niso bili dalj časa previti.

Aseptičnih ranjencev je bilo bolj malo, vseeno pa smo pazili, da ne bi prišlo do infekcij. Ko je pri ekonomatu začela delovati apoteka, je bilo sanitetnega materiala več. Gazo in povoje smo prekuhávali in prali, le pri zelo gnojnih ranah smo gazo in vato odvrgli in zakopali. V ambulanti na polici je bil jod, bencin, eter, hipermangan, hidrogen, peru balzam, cinkova mast, sulfonamidni prašek in še razna mazila. Spominjam se, da smo od injekcij imeli prontosil, kardiazol, strofantin ter nekaj morfijskih preparatov. Večjih kirurških posegov razen amputacije noge, nismo izvršili. Kadar je bil zdravnik odsoten, je oskrbovala ranjence bolničarka. Preskrba bolnišnic je bila izrednega pomena, zato sanitetni ekonomat ni bil in ni mogel biti edini vir za dobavo vsega potrebnega. Posamezne postojanke so imele še svoje terenske ekonomate, ki so dobivali material predvsem od zanesljivih ljudi na terenu.

VLOGA ZALEDJA PRI PRESKRBI PARTIZANSKIH BOLNIŠNIC

Pri okrajnih in okrožnih odborih OF so bile gospodarske komisije, ki so bile zavezane za preskrbo bolnišnic. Tudi vojaške enote so občasno pošiljale material za svoje ranjence. Kljub razvejeni preskrbovalni mreži je ravno v preskrbi bolnišnic prišlo dostikrat do zastojev. Po terenu se niso premikali samo naši ljudje, ampak tudi sovražnik. Zato smo imeli sorazmerno veliko smrtnih žrtev ravno med člani sanitetnega ekonomata.

Da je partizansko zdravstvo uspešno izvrševalo zaupane naloge, je veliko prispevalo zaledje. Hribovski kmetje niso dajali samo hrane, bili so večinoma tudi požrtvovalni obveščevalci.

Ta povezanost s prebivalci je prišla še bolj do izraza v vojnih enotah. Vse, kar smo potrebovali za ranjence, so dajale gospodinje na domačijah. Zdravstveni delavci pa smo pomagali civilnemu prebivalstvu, kjer je le bilo mogoče. To najboljše vedo bolničarke in bolničarji iz vojaških enot. V spopadih in bitkah je bilo najvažnejše najprej ranjenega izvleči iz nevarnega območja in mu dati prvo pomoč. Za ceno lastnega življenja so ravno bolničarji in bolničarke reševali svoje soborce. V večini primerov so bila to pogumna dekleta in fantje, ki sicer niso imeli veliko strokovne izobrazbe, toda zelo veliko hrabrosti in humanega čuta.

PRIHOD 14. DIVIZIJE NA ŠTAJERSKO

Bila sem instrumentarka v kirurški ekipi 14. divizije od novembra 1943 do svojega odhoda v bolnišnico na vzhodnem delu Pohorja. Kirurška ekipa je lahko izpolnila svojo nalogo, kadar so bili vojaški napadi načrtovani vnaprej. Povsem drugače pa je bilo med ofenzivami in naglimi pohodi ali preboji. 14. divizija je prekoračila meje rajha pri Sedlarjevem. Začela se je ofenziva in tudi prava mrzla zima. Neprestani boji in neskončno dolgi prehodi skozi zamete so borce izčrpali do onemoglosti. Živali, ki so nosile orožje in opremo, so omagale v snegu. Iz bojov smo dobili vsak dan nove ranjence. Partizanskih bolnišnic na tem področju pa takrat še ni bilo. Ranjencev ni bilo mogoče prepustiti v oskrbo prebivalstvu, ki je bilo zaradi strašnega nemškega nasilja na smrt preplašeno in je živelo v negotovosti. Edina rešitev je bila nositi ranjence s seboj skozi mraz, snežne meteže, v juriših pa skozi sovražne obroče. Trpljenja ranjencev in borcev, ki so jih nosili s poledenelih strmin v doline in skozi boje spet v hribe, dan za dnem, noč za nočjo, ni mogoče popisati. Kljub utrujenosti so borci vztrajali, padali pod nosili od onemoglosti, a ranjenih tovarišev niso zapustili.

Najhuje je bilo na Graški gori, ki se ne imenuje zaman »gora jurišev«. Tisti dan so se artilerijske detonacije sovražnikovega orožja prelivale druga v drugo, ni bilo slišati ne klicev na juriš, ne krikov ranjenih in borcev, ki so padali. Razmesarjena človeška in živalska trupla so ležala vsevprek. Kri je pordečila sleherno ped grebena.

Hudo boleč udarec v tej ofenzivi je doživela 14. divizija 22. februarja 1944, ko je padel borec in pesnik Karel Destovnik-Kajuh. Divizija je v treh tednih bojov, lakote in mraza utrpela velike izgube. Od 1100 borcev je bilo ranjenih 261, mrtvih, ujetih ali pogrešanih pa 367. Toda divizija je izpolnila povelje Tita.

V spominu so mi ostale na to ofenzivo le slike, ki so se vrstile kot pretrgan filmski trak, borec je pomagal soborcu, bolničarji in zdravniki so dajali prvo pomoč med najhujšimi boji v premikih in povsod, kjer so bili ranjenci in umirajoči.

Po tej ofenzivi je nastopilo na Pohorju obdobje, razmahnilo so se mnoge partizanske dejavnosti in prav tako partizansko zdravstvo v naši prelepi Štajerski.

ČLOVEK NE ŽIVI SAMO OD SVOJEGA OSEBNEGA ŽIVLJENJA KOT POSAMEZNIK, TEMVEČ ZAVEDNO ALI NEZAVEDNO TUDI ŽIVLJENJE SVOJE DOBE IN SO-DOBNIKOV ...

Thomas Mann